

УДК 316.42

*Савельєв Ю.Б., канд. філософ. наук,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка*

ЦІННІСНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОГО ВКЛЮЧЕННЯ В ПРОЦЕСИ МОДЕРНІЗАЦІЇ¹

На основі моделі модернізації Р. Інглгарта й К. Вельцеля виявлено чинники та ціннісні передумови активної громадянської позиції в Україні. На основі даних третьої (1999–2001 рр.) і четвертої (2008–2010 рр.) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS), а також п'ятої (2005–2007 рр.) хвилі Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) проведено порівняльний аналіз передумов політичної, громадянської та соціальної участі в Україні, Німеччині, Росії й Польщі. Обґрунтовано, що від активної позиції соціальних акторів і їх включення в суспільне життя залежить успіх модернізації. Запропоновано практичні рекомендації органам державної влади для оптимізації цього процесу через підвищення рівня солідарності, довіри та самоврядування в суспільстві.

Ключові слова: *громадянська активність, участь, модернізація, емансипаційні цінності, соціальне включення.*

Модернізація є важливим завданням і важким викликом для багатьох сучасних суспільств, зокрема й України. Проте вона забезпечує підвищення спроможності людей у здійсненні ними вибору і, відповідно, покращення якості життя. За словами А. Сена, «розширення свободи» є метою розвитку суспільства і, водночас – засобом на шляху подолання обмеженості вибору [1]. Проте це не означає лише одностороннього доступу соціальних агентів до ресурсів і отримання ними нових можливостей. Емансипаційна сутність модернізації не зводиться до постійного і безкінечного збільшення споживання та підвищення стандартів життя (що є її важливими ознаками), і тим більше, не може бути ототожнена з формуванням споживачького ставлення до світу й суспільства. Справжня модернізація, спрямована на наділення людини більшим ступенем свободи (тобто зростання ролі людського вибору, як індивідуального, так і колективного), супроводжується на тлі підвищення якості життя одночасним збільшенням для сучасної людини «тягаря» вибору та відповідальності за нього [2].

Модернізація також означає «розширення поля діяльності» соціальних агентів [3]. Суспільство модерну передбачає те, що «кожен індивідуум має право втілювати свої права та переваги й захищати їх від наявних центрів влади» [4]. Інакше кажучи, нові можливості для вибору та самореалізації вимагають від людини бути повноцінним соціальним агентом, здатним до дії. Для цього людина повинна володіти певними якостями, вміннями та займати активну позицію стосовно світу.

Якщо у добу раннього модерну першочерговим завданням для різних соціальних груп було здобуття політичних, громадянських і, зрештою, соціальних прав [5], то на сучасному етапі на перший план виходить бажання та вміння людей використовувати свої права. У цьо-

¹ Статтю підготовлено в межах проекту «Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України», виконаному згідно з цільовою комплексною програмою наукових досліджень НАН України «Модернізація українського суспільства та економіки в контексті викликів XXI століття» на підставі розпорядження Президії НАН України № 321 від 07.05.2012 р. Автор також висловлює ширшу вдячність проекту «European Visions and Divisions: Comparative Studies for Advances in Teaching Sociology» Програми підтримки вищої освіти / Регіонального семінару вдосконалення викладання (HESP / ReSET) Інституту відкритого суспільства (OSI, Budapest) (керівники проекту: А. Горбачик і О. Куценко, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка) за надану можливість обговорення тематики дослідження.

му полягає потенціал розвитку сучасного суспільства. Тому є принциповою відмінність між активним і пасивним громадянством [6]. У цьому сенсі активна громадянська позиція має дві нерозривно пов'язані складові: по-перше — це *інституційні можливості* для активної позиції, коли людям надано права (громадянські, політичні і соціальні), певний рівень автономії і можливість вибору, по-друге — це *реальні практики* діючих людей (агентів), засновані на їхніх громадянських цінностях, взаємній довірі та солідарності, розрахунку на власні сили, самостійності, відповідальності, соціальних навичках і достатньому рівні самоврядування. Отже, *активність і відповідальність* соціальних агентів, ефективність їхнього включення до соціальних процесів і інститутів є передумовою успішності модернізації в Україні [7].

Попередні дослідження дозволяють оцінити існуючі відмінності в рівні та співвідношенні різних типів і форм участі, що є проявами активної громадянської позиції, в Україні та інших європейських суспільствах, а також демонструють місце України за показниками участі в загальноєвропейському контексті [7; 8; 9]. **Метою** цієї статті є виявлення чинників і ціннісних передумов активної громадянської позиції в Україні. Оскільки ціннісні зміни згідно з моделлю Р. Інглгарта і К. Вельцеля є ключовим елементом процесу модернізації [10; 11; 12], це дозволить більш ґрунтовно оцінити перспективи модернізації українського суспільства та запропонувати практичні рекомендації органам державної влади для оптимізації цього процесу.

Аналіз чинників активної громадянської позиції в Україні та деяких інших європейських суспільствах, які були обрані для порівняння, проведено на основі даних третьої (1999–2001 рр.) і четвертої (2008–2010 рр.) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS), а також п'ятої (2005–2007 рр.) хвилі Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) [13; 14]. Таким чином, дослідження є лонгітюдним з трьома точками вимірювання для України: 1999, 2006 і 2008 рр. Вибірка репрезентативна для населення віком від 18 років.

Результати аналізу свідчать про те, що в Україні ціннісні орієнтації є чинником активної позиції в політичній сфері. Як видно з таблиці 1, зміна ціннісних орієнтацій через змішаний тип від матеріалістичних до пост-матеріалістичних емансипаційних цінностей (за методологією Р. Інглгарта [11]) збільшує співвідношення шансів на участь або можливу участь у демонстраціях, навіть якщо контролювати рівень доходу, освіти, задоволеності життям, а також вік і стать. Отже, цінності відіграють важливу роль при залученні громадян до конвенціональної політичної участі, найбільш поширеною формою якої є санкціоновані демонстрації.

Подібна ситуація спостерігається також у найбільшій країні ЄС — Німеччині, яка обрана з числа західноєвропейських суспільств як основа для порівняння. Менш помітний цей зв'язок у Польщі, а в Росії він взагалі відсутній. Для політичної участі значущим фактором є рівень освіти: чим вищий рівень освіти, тим більш вірогідною є політична активність.

Також слід звернути увагу на те, що для України є характерною менш активна позиція жінок порівняно з чоловіками (всі коефіцієнти є значущими, крім можливої участі в демонстраціях). Така разюча статева відмінність є нетиповою для Німеччини. Вона також спостерігається певною мірою в Польщі та Росії. Це свідчить про виразну патріархальність гендерних відносин у постсоціалістичних суспільствах порівняно із західноєвропейською країною.

Надзвичайно цікавим є той факт, що в Україні, Росії та Польщі (на відміну від Німеччини) відсутній зв'язок між рівнем задоволеності життям і політичною активністю. У Німеччині він, як можна було б передбачити, є негативним: з підвищенням рівня задоволеності життям співвідношення шансів на участь або можливу участь у політичному житті зменшується (усі коефіцієнти є значущими). У Росії ж та Україні зниження задоволеності життям не призводить до зростання політичної активності. Логічно припустити, що така активність могла б

впливати на діяльність органів влади, стосунки з роботодавцями, організацію життя в громаді, прийняття політичних рішень тощо, тобто всього, що могло б покращити якість життя і, врешті-решт, підвищити рівень задоволеності ним. Отже, механізм переходу суб'єктивної незадоволеності в площину реального політичного тиску з метою покращення ситуації в пострадянських країнах не сформовано.

Таблиця 1

Чинники політичної участі

(«Чи брали участь у санкціонованих/мирних демонстраціях?» Четверта хвиля EVS 2008–2010 рр. Мультиноміальна логістична регресія, нестандартизовані коефіцієнти. Порівняльна категорія ніколи б не взяли участі у демонстраціях)

Брали участь у демонстраціях	Україна	Німеччина	Росія	Польща
Пост-матеріалістичні цінності	0,470**	0,751***	0,233	0,394
	(3,20)	(6,71)	(1,20)	(1,86)
Рівень доходу	0,252*	0,144	–0,0723	–0,0672
	(2,38)	(1,57)	(–0,48)	(–0,40)
Задоволеність життям	–0,0137	–0,189***	–0,0372	–0,0426
	(–0,40)	(–5,64)	(–0,92)	(–0,68)
Рівень освіти	0,187***	0,337***	0,133*	0,273***
	(3,69)	(6,54)	(2,23)	(3,49)
Вік	0,00537	–0,00716	0,0185**	0,0054
	(1,08)	(–1,78)	(2,86)	(0,67)
Стать (жін.=1)	–0,454**	–0,111	0,142	–0,754**
	(–2,78)	(–0,85)	(0,64)	(–3,06)
Константа	–3,070***	–1,705***	–3,696***	–2,496**
	(–4,89)	(–3,56)	(–4,61)	(–2,59)
Могли б взяти участь у демонстраціях				
Пост-матеріалістичні цінності	0,268*	0,461***	0,128	0,325**
	(2,16)	(4,36)	(0,92)	(2,75)
Рівень доходу	0,123	0,166	0,234*	0,0629
	(1,41)	(1,93)	(2,22)	(0,68)
Задоволеність життям	–0,0531	–0,151***	–0,00199	–0,0307
	(–1,89)	(–4,73)	(–0,07)	(–0,89)
Рівень освіти	0,108**	0,159**	0,0655	0,0397
	(2,59)	(3,26)	(1,46)	(0,90)
Вік	–0,00939*	–0,0236***	–0,000576	–0,0175***
	(–2,28)	(–6,25)	(–0,12)	(–3,83)
Стать (жін.=1)	–0,258	–0,0963	–0,320*	–0,610***
	(–1,87)	(–0,78)	(–2,17)	(–4,46)
Константа	–0,860	0,540	–1,453**	1,061*
	(–1,68)	(1,22)	(–2,59)	(1,97)
N	1266	1674	1155	1007

Z статистика в дужках.

p < 0,05, **p < 0,01, *p < 0,001.*

Це частково може пояснити відносно низьку політичну активність у східноєвропейських країнах порівняно із західноєвропейськими. Адже рівень незадоволеності життям у перших є суттєво більшим.

Крім політичної активності, надзвичайно важливими є прояви громадянської та соціальної участі, які вимірюються через волонтерську роботу (добровільну допомогу). Вони свідчать про рівень солідарності й кооперативної поведінки в суспільстві, та за цим показником постсоціалістичні країни значно поступаються західноєвропейським [7].

Проте, як показує аналіз, проведений за допомогою бінарної логістичної регресії, ціннісні орієнтації не мають суттєвого впливу на таку поведінку в жодній з країн, що порівнюються, зокрема, в західноєвропейських, якщо контролювати інші фактори (табл. 2). Незважаючи на це, певна відмінність між західноєвропейськими та іншими країнами таки існує, оскільки пост-матеріалістичні цінності збільшують шанс участі у волонтерській роботі в Німеччині, якщо не контролювати інші фактори (логарифм співвідношення шансів = 0,268, z статистика = 2,90, $p < 0,01$).

Таблиця 2

Волонтерська робота для громадських організацій і в соціальній сфері
 («Чи брали участь у волонтерській роботі?» Четверта хвиля EVS 2008–2010 рр.
 бінарна логістична регресія, нестандартизовані коефіцієнти)

	Україна	Німеччина	Росія	Польща
Пост-матеріалістичні цінності	0,381	0,0474	0,253	0,187
	(1,79)	(0,46)	(0,91)	(0,94)
Рівень доходу	0,0473	0,347***	-0,00343	0,163
	(0,31)	(4,04)	(-0,02)	(1,03)
Задоволеність життям	0,0865	0,153***	0,0976	0,184**
	(1,69)	(4,36)	(1,50)	(2,68)
Рівень освіти	0,208**	0,197***	0,255**	0,145*
	(2,62)	(4,07)	(2,74)	(2,01)
Вік	-0,00199	-0,00325	0,00966	0,0148*
	(-0,28)	(-0,83)	(1,04)	(1,96)
Стать (жін.=1)	0,0794	-0,295*	0,553	-0,174
	(0,33)	(-2,36)	(1,58)	(-0,75)
Константа	-5,267***	-3,720***	-7,091***	-5,673***
	(-5,60)	(-7,79)	(-5,74)	(-5,85)
N	1294	1735	1220	1088

Z статистика в дужках.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Єдиним значущим фактором для всіх чотирьох країн є рівень освіти. Люди з вищим рівнем освіти є більш схильними до надання добровільної допомоги. У Німеччині та Польщі чинником, що дозволяє спрогнозувати волонтерську діяльність, також є рівень задоволеності життям. На відміну від політичної активності, зв'язок у даному випадку позитивний: більш задоволені життям більше допомагають іншим.

На жаль, знову доводиться констатувати відсутність подібного механізму трансформації задоволеності життям соціальними агентами у площину реальної дії в пострадянських країнах. А такий механізм є не менш важливим, ніж політичний. Якщо незадоволеність спричиняє політичну активність, через яку можна вплинути на процес прийняття рішень,

подолати наявні проблеми та змінити ситуацію на краще, то задоволеність життям може викликати бажання надати допомогу тим, хто її потребує, підтримати інших, зробити власний внесок у розбудову своєї громади. Це інший, але не менш ефективний, спосіб покращення соціальної реальності завдяки активній позиції.

Також варто відзначити, що серед країн, які порівнюються, лише в Німеччині вагомим чинником надання добровільної допомоги є рівень доходу (див. табл. 2). Більшість коефіцієнтів цього предиктора виявилися статистично незначущими так само для політичної активності, в тому числі й для Німеччини (див. табл. 1). Це можна проінтерпретувати як те, що наявність матеріальних ресурсів не є вирішальною для формування активної позиції в країнах, що порівнюються, за умов контролю інших предикторів.

Крім того, в Україні фактично відбувається зменшення числа тих, хто залучений до волонтерської діяльності, – з 10,4% у 1999 р. до 6,3% у 2008 р. (табл. 3). Причому, за цей період кількість людей з низьким рівнем доходів зменшилась, а людей з високим рівнем доходів зросла більше ніж на 12%. За рівнем доходів зниження участі відбулося саме в групі людей з високими доходами – з 6,6% у 1999 р. до 2,1% у 2008 р. (добровільна допомога в соціальній сфері) і з 11% у 1999 р. до 6% у 2008 р. (добровільна допомога громадським організаціям), у той час як серед людей з низьким і середнім рівнями доходів зниження було в межах статистичної похибки.

Таблиця 3

**Динаміка волонтерської роботи
для громадських організацій і в соціальній сфері в Україні
(Третя і четверта хвили EVS 1999–2008 рр.)**

Брали участь у волонтерській роботі		1999 р.	2008 р.	Разом
Ні	осіб	1071	1412	2483
	%	89,6	93,7	91,9
Так	осіб	124	95	219
	%	10,4	6,3	8,11
Разом	осіб	1195	1507	2702
	%	100	100	100

Отже, зростання доходів в Україні не супроводжується формуванням відповідних орієнтацій, які мотивують до волонтерської діяльності. Навпаки, ці орієнтації втрачаються, якщо порівнювати кінець 1990 і 2000 рр. Проте не можна також виключати й фактор рекрутування (безпосереднього залучення до участі), який, зокрема, залежить від інституціональних умов, соціального капіталу, розвиненості громадянського суспільства та волонтерських мереж. Встановлення впливу цього фактора в Україні та визначення специфічних орієнтацій добровільної допомоги потребуватиме подальших досліджень.

Показовим для розуміння специфіки активної громадянської позиції в Україні є розподіл респондентів, що залучені до волонтерської роботи, за групами зайнятості. Найбільший відсоток тих, хто добровільно надає допомогу в Україні, серед зайнятих повний робочий день – 10,5% (табл. 4). Тобто в цьому аспекті участі це – найактивніша соціальна група. У Німеччині вона на другому місці – 22,8%, найбільше залучених серед самозайнятих – 29,3% (табл. 5).

Відмінність України полягає не лише в тому, що частка активних громадян у кожній з груп і в цілому більш як у 3 рази є меншою, ніж у Німеччині – 6,3% проти 19,5%, а й в тому,

що серед самозайнятих надають добровільну допомогу лише 5,3%. Цей показник подібний до групи домогосподарок (5,4%). Якщо орієнтуватися на приклад західноєвропейської країни, то самозайняті мають бути найактивнішою групою. Можна зробити висновок, що в залученні представників цієї групи до волонтерської діяльності полягає ресурс підвищення громадянської активності в Україні.

Таблиця 4

**Волонтерська робота для громадських організацій в соціальній сфері
за групами зайнятості в Україні**
(Четверта хвиля EVS 2008–2010 рр.)

Брали участь у волонтерській роботі		Зайняті повний робочий день	Частково зайняті	Самозайняті	Пенсіонери	Домогосподарки	Студенти	Безробітні	Інші	Разом
Ні	осіб	526	63	72	465	105	50	113	17	1411
	%	89,5	92,6	94,7	97,45	94,6	96,1	96,6	100	93,7
Так	осіб	62	5	4	12	6	2	4	0	95
	%	10,5	7,4	5,3	2,5	5,4	3,9	3,4	0	6,3
Разом	осіб	588	68	76	477	111	52	117	17	1506
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 5

**Волонтерська робота для громадських організацій в соціальній сфері
за групами зайнятості в Німеччині**
(Четверта хвиля EVS 2008–2010 рр.)

Брали участь у волонтерській роботі		Зайняті повний робочий день	Частково зайняті	Самозайняті	Пенсіонери	Домогосподарки	Студенти	Безробітні	Інші	Разом
Ні	осіб	608	146	53	469	74	51	209	55	1665
	%	77,2	81,1	70,7	81,1	83,2	83,6	90	84,6	80,6
Так	осіб	180	34	22	109	15	10	22	10	402
	%	22,8	18,9	29,3	18,9	16,9	16,4	9,5	15,4	19,5
Разом	осіб	788	180	75	578	89	61	231	65	2067
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Найнижчий рівень участі спостерігається серед тих груп, які мають більше вільного часу для надання допомоги: безробітні, пенсіонери, домогосподарки та студенти. Проте в Польщі, яка має схожі з Україною низькі показники, найбільшу активність демонструють як раз студенти й домогосподарки – 14,9% і 9,3% (див. табл. 6). Як і в Україні, група самозайнятих у Польщі є надзвичайно пасивною – 2,4%.

**Волонтерська робота для громадських організацій у соціальній сфері
за групами зайнятості в Польщі
(Четверта хвиля EVS 2008–2010 рр.)**

Брали участь у волонтерській роботі		Зайняті повний робочий день	Частково зайняті	Самозайняті	Пенсіонери	Домогосподарки	Студенти	Безробітні	Інші	Разом
Ні	осіб	584	41	80	369	78	114	109	2	1377
	%	92,7	91,1	97,6	93,4	90,7	85,1	97	100	92,7
Так	осіб	46	4	2	26	8	20	3	0	109
	%	7,3	8,9	2,4	6,6	9,3	14,9	2,7	0	7,3
Разом	осіб	630	45	82	395	86	134	112	2	1486
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Приклад безробітних у різних країнах (у Німеччині ця група має найнижчий показник) засвідчує, що наявність вільного часу не є фактором громадянської активності. Найвища активність притаманна тим групам, які найбільше залучені до ринку праці і, відповідно, соціальних мереж.

На політичну активність певною мірою впливають ЗМІ, проте в Україні рівень цього впливу суттєво відрізняється в залежності від їх виду (див. табл. 7).

Таблиця 7

Вплив ЗМІ на політичну активність в Україні

(«Чи брали участь у санкціонованих/мирних демонстраціях (бойкотах)»? П'ята хвиля WVS 2006 р. Мультиноміальна логістична регресія з контролем рівня освіти, нестандартизовані коефіцієнти. Референтна категорія: ніколи б не взяли участь)

Брали участь	У демонстраціях	У бойкотах
Джерело інформації: щоденні газети	0,483*	0,240
	(2,29)	(0,63)
Джерело інформації: випуски новин по радіо або телебаченню	0,766	-0,727
	(1,55)	(-1,23)
Джерело інформації: друковані журнали	-0,291	0,207
	(-1,36)	(0,56)
Джерело інформації: докладні огляди по радіо або телебаченню	0,222	0,891*
	(1,11)	(2,23)
Джерело інформації: Інтернет, електронна пошта	1,171***	1,281**
	(4,16)	(3,15)
Рівень освіти	0,125*	0,210*
	(2,38)	(2,15)
Константа	-3,146***	-4,522***
	(-5,59)	(-5,57)

Могли б взяти участь	У демонстраціях	У бойкотах
Джерело інформації: щоденні газети	0,121	0,361
	(0,70)	(1,77)
Джерело інформації: випуски новин по радіо або телебаченню	-0,198	0,0670
	(-0,66)	(0,17)
Джерело інформації: друковані журнали	-0,263	-0,229
	(-1,46)	(-1,11)
Джерело інформації: докладні огляди по радіо або телебаченню	0,773***	0,285
	(4,46)	(1,45)
Джерело інформації: Інтернет, електронна пошта	0,531	1,138***
	(1,93)	(4,38)
Рівень освіти	0,0970*	0,131*
	(2,23)	(2,56)
Константа	-1,629***	-2,822***
	(-4,37)	(-6,01)
N	904	898

Z статистика в дужках.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Джерелом інформації, яке найбільш пов'язане з підвищенням політичної активності, є Інтернет, навіть якщо враховувати рівень освіти респондента. Шанси участі в санкціонованих демонстраціях підвищуються, якщо людина читає газети та отримує інформацію з докладних оглядів по радіо та телебаченню. Останнє джерело має також позитивний зв'язок з участю в бойкотах. Випуски новин по радіо або телебаченню не мають значного впливу на поведінку людей. Таким чином, найбільш політично активними в Україні були користувачі Інтернету. Щоправда, у 2006 р. на момент проведення дослідження людей, які використовували його як джерело інформації, було лише 11% [14]. За останні 7 років їх число в кілька разів зросло, проте перевірити динаміку цього фактора в наявній базі даних поки що неможливо.

Висновки та рекомендації

Отже, порівняльний аналіз показав, що постматеріалістичні (емансипаційні) ціннісні орієнтації є чинником активної позиції в політичній сфері в Україні, хоча вони не мають суттєвого впливу на громадянську та соціальну участь. Оскільки попередні дослідження продемонстрували низьку громадянську та соціальну участь в Україні порівняно з більшістю європейських країн [7], можна зробити висновок про недостатній для сучасного суспільства рівень солідарності, довіри та самоврядування в Україні. Без його підвищення неможлива розбудова конкурентоспроможної економіки та прискорення економічного зростання. Тому на шляху модернізації українського суспільства є необхідним сприяння розвитку громадських організацій, самоуправління на рівні громади, популяризація волонтерської діяльності та взаємодопомоги. Проте зміна ставлення та підвищення активності населення неможливі без формування відповідних ціннісних орієнтацій [10; 11].

Україна має один з найнижчих у Європі відсотків людей, які поділяють постматеріалістичні цінності – лише 1,9% у 2008 р., причому їх кількість не змінилася від середини 1990-х рр. [13]. Щоправда, за цей період частка осіб, які поділяють суто матеріалістичні ціннісні орієнтації,

зменшилася більш ніж на 6%, а тих, хто є носіями змішаних цінностей, – збільшилась. Проте за індикаторами ціннісної динаміки Україна залишається позаду більшості європейських країн [13; 14]. Крім того, в ситуації тривалої глобальної економічної кризи, слабого економічного зростання та відсутності кардинального поліпшення якості життя важко розраховувати на швидке поширення постматеріалістичних цінностей у найближчому майбутньому, якщо суттєвих зрушень не відбулося раніше протягом більш сприятливого періоду.

За таких умов варто звернути увагу на інші чинники активної громадянської позиції та спробувати підвищити рівень солідарності, довіри й самоврядування в суспільстві, без чого неможлива його повноцінна модернізація. Тому, за результатами проведеного дослідження, можна запропонувати Уряду України та місцевим органам влади такі рекомендації:

1. Розвивати систему вищої освіти та покращувати якість середньої освіти. Концепція, згідно з якою вища освіта має орієнтуватися лише на потреби ринку праці, а частка людей, які навчаються у ВНЗ, має скорочуватися, є хибною, оскільки рівень освіти є найважливішим фактором політичної, громадянської та соціальної активності в Україні. Вища освіта виконує функцію не лише забезпечення ринку праці (що, безумовно, є надзвичайно важливим), але й підвищення рівня людського капіталу та забезпечення загальної активної позиції громадян України. У середній і вищій школі мають викладатися суспільні дисципліни, що сприятимуть формуванню свідомої, активної та відповідальної особистості. З цією метою необхідно привести зміст суспільних дисциплін у відповідність до кращих зразків провідних світових університетів і покращити якість викладання.

2. Створити та впровадити державну програму популяризації волонтерської діяльності й взаємодопомоги в громаді, яка б включала проведення регіональних і національних конкурсів волонтерів з висвітленням на національному телебаченні, радіо, в Інтернеті, ЗМІ та соціальних мережах; ініціювати та просувати актуальні волонтерські проекти, що передусім спрямовані на цільову аудиторію людей з доходами вище середнього та самозайнятих, через популярні соціальні інтернет-мережі; забезпечити умови для поширення волонтерських проектів у школах і ВНЗ серед учнів і студентів.

3. Розробити та започаткувати пілотні проекти з налагодження самоврядування та взаємодопомоги в громадах (особливо у великих містах з населенням понад 50 тис.) та запровадити мережу організаторів у громаді з числа її мешканців; забезпечити безоплатну юридичну допомогу з питань самоврядування, реалізації громадянських прав і організації роботи в громаді.

4. Сприяти розвитку громадських неурядових організацій і підвищенню їх спроможності; створити конкурсні програми з надання грантів неурядовим організаціям для розв'язання актуальних суспільних проблем; поширювати інформацію про діяльність успішних громадських неурядових організацій, зокрема проводити регіональні й національні конкурси громадських неурядових організацій з висвітленням на національному телебаченні й радіо, в Інтернеті, ЗМІ та соціальних мережах.

5. Провести оцінку ефективності пілотних проектів з налагодження самоврядування та взаємодопомоги в громадах для порівняння різних регіонів України й різних за розміром міст. Започаткувати національне моніторингове дослідження з метою виявлення специфічних орієнтацій населення на надання добровільної допомоги (крім постматеріалістичних цінностей), а також визначення впливу фактора рекрутування (інституціональних умов, рівня соціального капіталу, розвиненості волонтерських мереж) для різних соціальних груп і регіонів України, що дозволить скоригувати подальші втручання та підвищити їхню ефективність.

Список використаних джерел

1. Сен А. Развитие как свобода / А. Сен ; пер. с англ. под ред. Р.М. Нуреева. – М. : Новое изд-во, 2004. – С.16.
2. Бергер П. Понимание современности / П. Бергер // Социол. исслед. – 1990. – № 7. – С. 131–132.
3. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – С. 52.
4. Touraine A. Thinking differently / A. Touraine. – Cambridge, Malden, Mass : Polity Press, 2009. – P. 104.
5. Marshall T.H. Citizenship and social class and other essays. – Cambridge : Cambridge University Press, 1950.
6. Turner B.S. The erosion of citizenship / B.S. Turner // British Journal of Sociology. – 2001. – Vol. 52, № 2. – P. 189–209.
7. Савельев Ю.Б. Участь як прояв соціального включення в процесі модернізації: Україна в європейському контексті (1999–2010 роки) / Ю.В. Савельєв // Укр. соціум. – 2013. – № 2. – С. 77–98.
8. Wallace C. Changing patterns of civil society in Europe and America 1995–2005. Is Eastern Europe Different? / C. Wallace, F. Pichler, C. Haerper // East European Politics and Societies. – 2012. – Vol. 26, № 1. – P. 3–19.
9. Newton K. Patterns of political and social participation in Europe / K. Newton, J.R. Montero // Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey / R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, G.E. Editors. – London : Sage, 2007 – P. 205–238.
10. Welzel C. The theory of human development: a cross-cultural analysis / C. Welzel, R. Inglehart, H-D. Klingemann // European Journal of Political Research. – 2003. – Vol. 42. – P. 341–379.
11. Inglehart R. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence / R. Inglehart, C. Welzel. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 333 p.
12. Савельєв Ю.Б. Ціннісний вимір суспільного розвитку: суперечності змін цінностей в процесі модернізації // Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін в сучасному суспільстві : матеріали ІХ Всеукраїнської наук.-практ. конф., 2 листоп. 2012 р. (м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; [під заг. ред. Судакова В.І., Куценко О.Д.]. – К. : Логос, 2013. – С. 34–41.
13. EVS. European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011–12–30) DOI:10.4232/1.11005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zcat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zcat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>
14. WVS. World Value Survey 1981–2008 official aggregate v.20090901, 2009. World Values Survey Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldvaluessurvey.org.Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.>

References

1. Sen A. Razvitie kak svoboda [Development as a freedom]. Moscow, Novoe izdatel'stvo, 2004, p.16 [in Russian].
2. Berger P. Ponimanie sovremennosti [The concept of modernity]. Sotsiologicheskie issledovaniya, 1990, No. 7, p. 131–132 [in Russian].
3. Shtompka P. Sotsiologiya sotsial'nykh izmenenii. V.A. Yadov (Ed.). Moscow, Aspekt Press, 1996, p. 52 [in Russian].
4. Touraine A. Thinking differently. Cambridge, Malden, Mass, Polity Press, 2009, p. 104.

5. *Marshall T.H.* Citizenship and social class and other essays. Cambridge, Cambridge University Press, 1950.
6. *Turner B.S.* The erosion of citizenship. *British Journal of Sociology*, 2001, Vol. 52, No. 2, p. 189–209.
7. *Saveliev Yu.B.* Uchast' yak proyav sotsial'nogo vklyuchennya v protsesi modernizatsii: Ukraina v evropeiskomu konteksti (1999–2010 roky) [Participation as expression of social inclusion in the modernization process: Ukraine in the European context (1999–2010)]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 2013, No. 2, p. 77–98 [in Ukrainian].
8. *Wallace C., Pichler F., Haerpfer C.* Changing patterns of civil society in Europe and America 1995–2005. Is Eastern Europe Different? *East European Politics and Societies*, 2012, Vol. 26, No. 1, p. 3–19.
9. *Newton K., Montero J.R.* Patterns of political and social participation in Europe. *Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey*. R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, G.E. Editors. London, Sage, 2007, p. 205–238.
10. *Welzel C., Inglehart R., Klingemann H-D.* The theory of human development: a cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research*, 2003, Vol. 42, p. 341–379.
11. *Inglehart R., Welzel Ch.* *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 333 p.
12. *Savelyev Yu.B.* Tsinnisnyi vymir suspil'nogo rozvytku: superechnosti zmin tsinnisnykh zmin v suchasnomu suspil'stvi [Value measurement of the social development: contradictions in the change values of the modernization process]. *Proceedings of the 9th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, 2 November, 2012 (Kyiv). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sudakov V.I., Kutsenko O.D. (Eds.). Kyiv, Logos, 2013, p. 34–41 [in Ukrainian].
13. EVS. European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011–12–30) DOI:10.4232/1.11005, available at: <http://zcat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zcat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>
14. WVS. World Value Survey 1981–2008 official aggregate v.20090901, 2009. World Values Survey Association, available at: <http://www.worldvaluessurvey.org>. Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.

Отримано 02.12.13

Савельев Ю.Б., доцент, канд. философ. наук, старший научный сотрудник факультета социологии Киев. нац. ун-та им. Т. Шевченко

ЦЕННОСТНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ КАК ПРОЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ВКЛЮЧЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ МОДЕРНИЗАЦИИ

На основе модели модернизации Р. Инглхарта и К. Вельцеля выявлены факторы и ценностные детерминанты активной гражданской позиции в Украине. На основании данных третьей (1999–2001 гг.) и четвертой (2008–2010 гг.) волн Европейского исследования ценностей (EVS), а также пятой (2005–2007 гг.) волны Всемирного исследования ценностей (WVS) проведен сравнительный анализ детерминантов политического, гражданского и социального участия в Украине, Германии, России и Польше. Обосновано, что от активной позиции социальных акторов и их включения в общественную жизнь зависит успех модернизации. Предложены практические рекомендации органам государственной власти для оптимизации этого процесса через повышение уровня солидарности, доверия и самоуправления в обществе.

Ключевые слова: гражданская активность, участие, модернизация, эмансипационные ценности, социальная включенность.

Savelyev Yu.B., C. Sc., Associate Professor Senior Research Fellow Faculty of Sociology National Taras Shevchenko University of Kyiv

VALUE FOUNDATIONS OF ACTIVE CIVIC ENGAGEMENT AS AN EXPRESSION OF SOCIAL INCLUSION IN THE MODERNIZATION PROCESS

Based on the modernization model by R. Inglehart and C. Welzel, the factors and value determinants of active civic engagement in Ukraine are identified. Using the data from the third (1999–2001), and the fourth (2008–2010) waves of the European Values Study (EVS) as well as the fifth wave (2005–2007) of World Values Survey (WVS) author conducts comparative analysis of political, civic and social types of participation in Ukraine, Germany, Russia and Poland. The article argues that the active position of social agents and their inclusion in social life determine success of modernization. Practical recommendations for public authorities are proposed in order to optimize this process by raising the level of solidarity trust and self-government in society.

Keywords: civic engagement, participation, modernization, emancipative values, social inclusion.